

Faiq Ələkbərlı
AMEA Fəlsəfə
İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

(əvvəli ötən sayımızda)

I Yazı

Günümüzdə Türk dünyasında bir sıra ciddi siyasi-fəlsəfi, mədəni-əxlaqi və sosial-psixoloji problemlər vardır. Bu problemləri aşağı-yuxarı Türk dünyasına aid hər bir yazara, araşdırmaçıya ya da elm insanı bilməkdir. Xüsusilə, bu cür problemlərin haradan qaynaqlanması, onun doğurduğu nəticələrlə bağlı bəlkə də on minlərlə məqalələr, yüzlərlə isə kitablar yazılmışdır. Ancaq Türk dünyasının problemlərinə həsr olunmuş yazılarda çatışmayan cəhətlərdən biri sadəcə məsələni ortaya qoymaq olmuş, yəni həll yolları göstərilməmiş ya da əsasən bilərəkdən bilməyərək, Türk insanına yanlış bilgilərlə təqdim olunmuşdur.

Türk dünyasının bu günü və gələcəyi Türkcülüynün hansı istiqamətdə inkişafından asılıdır. Əgər Türklük təxminən 2-3 əsr bundan öncəki həqiqi, gerçəkçi bütövlüyünü, birləşdiriciliyini bir sözlə, insanlıq fəlsəfəsini ortaya qoyarsa o zaman yeni bir sivilizasiya yaranacaqdır. Bizcə, dünyada yeni bir güc olmağın ilk yolu Türkcülüynü, Türkcülüynü yenidən, yeni ruhla bərpa etməyimizdir.

Bu gün Türk Dünyasının, Türk xalqlarının gələcəyi ilə bağlı mövcud dörd siyasi seçim vardır: 1) Türk-İslam məfkurəsi, 2) "Türk-Avropa" ya da "Türk-Qərb" ideyası, 3) "Türk-Rus" ya da Türk-Slavyan birliyi (Avrasiyaçılıq), 4) Türkcülük-Türk birliyi.

Hesab edirik ki, Türk Birliyi yalnız bu və ya digər formada Avropa, Rusiya, Çin, Ərəb və digər birliklərin yanında görmək çıxış yolu ola bilməz. Türk birliyi heç bir dini ayrı-seçkilik qoyulmadan yalnız Türk xalqları, Türk dövlətləri arasında gerçəkləşməlidir. Bu yolda isə türk bilginimiz Əhməd Yəsəvinin dediyi kimi, Türkcülük qədərimiz, din seçiminiz, insanlıq isə vəzifəmizdir. Şübhə etmirik ki, yaxın zamanlarda Türk Birliyi utopyadan gerçəkliyə çevriləcək və Türk milləti yenidən dünyada ədalət, əxlaqın, xoşgörüünün bir sözlə insanlığın qarçısı olacaqdır!

Türk xalqlarının (Türkiyə, Azərbaycan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Tatarıstan, Başqırdıstan, Kırım, İraq türkmənləri, Suriya türkmənləri, Uyguristan və b.) özləri üçün aydınlaşdırılmalı olduğu ilk məsələ Türkcülüynün, Türkcülüynün İslam dini, İslam mədəniyyəti bir sözlə İslam dünyasıyla hansı anlamda, mahiyyətdə bütövlük təşkil etməsidir. Əslində bu gün Türk müsəlman xalqları özünü əsasən İslam dünyasında görürsə (hər halda xristian, budizm, şamançı və digər dini inancları türklər də vardır), o zaman bütün problemlərinə də ilk növbədə bu yəndən yanaşmaq, eyni zamanda İslam dünyasının bütün məsələlərini də öz məsələləri kimi dəyərləndirmək və həll etmək məcburiyyəti

tindədir. Bu heç də göründüyü qədər sadə deyildir. Ona görə də, bütün Türk aydınları İslam dünyasının məsələlərinə mürəkkəbdən sadəyə doğru deyil, tam əksinə sadədən mürəkkəbə doğru cavab verməlidir. Türk aydınları ilk öncə, İslam dini inancılı Türk xalqlarının çağırışlarına cavab verməli, problemlərinə həll yolları göstərməli, amma müsəlman olmayan digər dini inancları Türk-Turan xalqları (qaqauzlar, macarlar, bolqarlar, yakuqlar, tuvalılar və b.) da unutmamalıdır. Ancaq bundan sonra İslam dünyası xalqlarının, dünya xalqlarının problemləri və həll yolları gündəmə gələ bilər. Atalarımız demişken, "öncə evin içi, sonra çölü".

Konkret olaraq Türkiyə Cümhuriyyəti nümunəsində, burada yaşayan Türk aydınları birinci növbədə

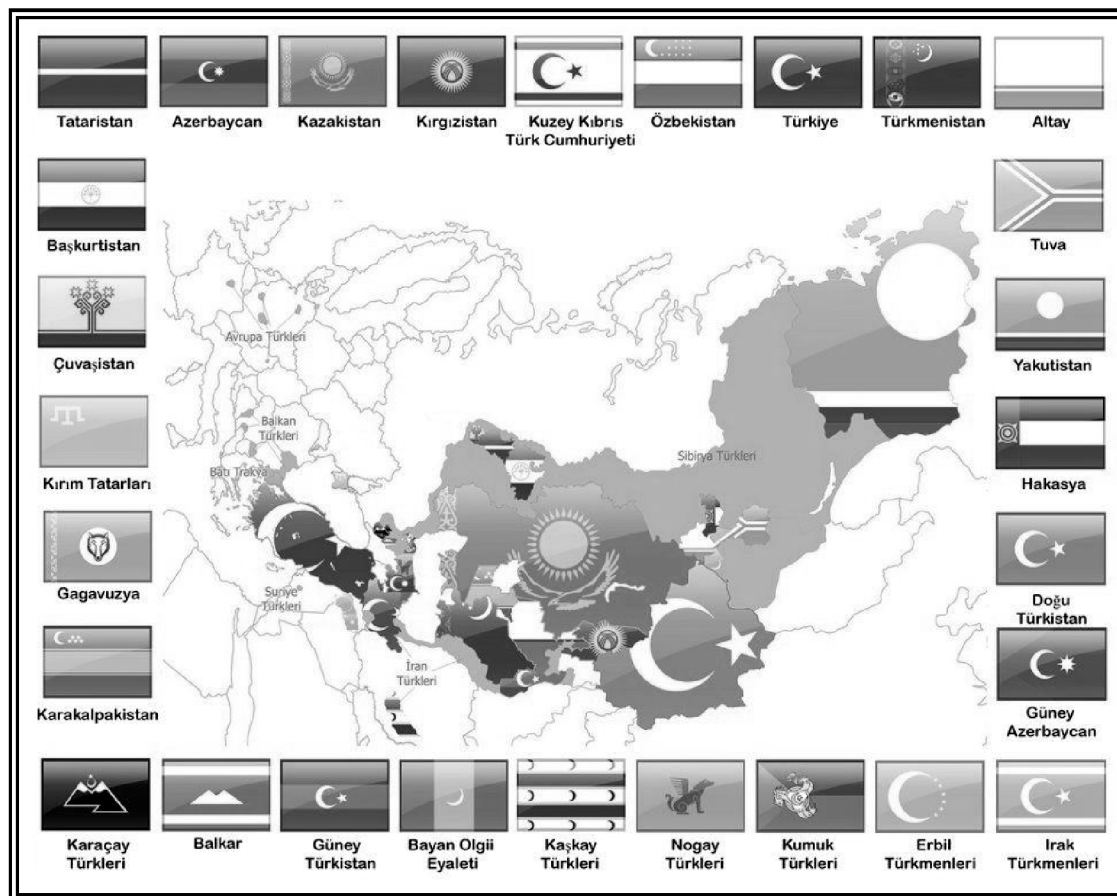
nə, daha çox İslam dünyası düşüncəsiylə türk, qeyri-türk bütün müsəlman xalqlarının problemlərini həll etməyi üstünə götürsə, o zaman işini çox qələizləmiş olur. 1

Əlbəttə, öncəliklə müsəlman Türk xalqlarının problemlərini ələ alınması məsələsini ortaya atmaq İslam dünyasının hansısa hissəyə bölmək fikrimiz yoxdur. Sadəcə, məqsədimiz odur ki, İslam dünyasının istər-istəməz parçalanmalar arasında məntiqə və məqsədə uyğun olaraq daha ağıllı, soyuq-qanlı bütövləşmə baş versin. Şübhəsiz, bu gün İslam dünyasının önəmli birsi olan, bəlkə də mərkəzini təşkil edən bir qüvvət varsa o da müsəlman türklərdir. Hər halda ərəblərin, farsların, pakistanlıların və digər müsəlman xalqlarının İslam dünyasının mərkəzi olması is-

Bu baxımdan son iki əsrdə Qərbdən müsəlman Şərqi gələn ideyalar geniş anlamda "məzhəbcilik" və "milliyətçilik" olmuşdur. Bununla da uzun müddət Şərq, o cümlədən İslam Şərqi dünyasının lideri olmuş müsəlman türkləri və onların dövlətlərini-imperiyalarını çökdürdükdən sonra Qərb siyasətində hər hansı müsəlman xalqının İslam dünyasında yeni bir gücə çevrilməməsi məsələsinin həlli də iki əsas üzərində qurulmuşdur: 1) İslam dünyasını Qərbin ixrac etdiyi demokratiya, kommunizm, tolerantlıq, vətəndaş cəmiyyəti, multikulturalizm kimi ideyalarla zəhərləmək; 2) İslam dünyası xalqları arasında super güc olmaq istəyən dövlətləri ya da millətləri daima birbirinə qarşı qoymaq, bunun üçün milliyətçilik və dini məzhəbcilik

və Qafqazda güclü bir dövlətə çevrildiyi halda, təxminən 20-30 ildən sonra Türk dünyasının, ardınca da İslam dünyasının da lideri ola bilər. Yaxud da iki əsr bundan öncə (1828-ci il) bir hissəsi çar Rusiyası tərəfindən işğal olunan və yenidən müstəqilliyini qazanan Şimali Azərbaycan, digər hissəsi isə bir əsr bundan öncə sözdə "İran İslam Cümhuriyyəti" adlanan molla-fars rejiminin hakimiyyəti altında qalan Cənubi Azərbaycan bir-vahid Azərbaycan olacağı təqdirdə Türk dünyasının və İslam dünyasının lider dövləti olmaq gücündədir. Sadəcə, bu günün gerçəklikləri Qazaxıstanın, Azərbaycanın ya da digər bir müsəlman türk dövlətinin deyil, daha çox Türkiyənin Türk dünyası və İslam dünyasının lideri olmasını öne çıxarır.

Türk birliyinin gerçəkləşməsi yolları: Problemlər və perspektivlər

Son bir əsrdə Türkiyənin digər Türk-İslam xalqlarıyla istənilən münasibətləri qura bilməməsi təsadüfi deyildir. Osmanlı İslam dünyasından, Türkiyəni isə Türk dünyasından uzaqlaşdırılması üçün antitürk qüvvələr nə lazımdırsa etməyə çalışmışlar. Hələ, antitürk qüvvələr 1920-ci illərdə Türkiyə türklərinə yalnız Cümhuriyyət daxilində türkcülük və islamçılıqla məşğul ola biləcəklərini açıqca ifadə etmişlər

"evin içi" olan Türk toplumunun ya da Türk-Müsəlman toplumunun, daha sonra Türkiyə xaricindəki Türk-Müsəlman toplumları, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan və b. arının (Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, İran İslam Respublikası, İraq, Suriya və b.) və qeyri-müsəlman toplumlarının problemləriylə bağlı araşdırmalar aparmalı, bu Türk toplumlarının birlik və bərabərliyini əngəlləyən amilləri aradan qaldıraraq onu gücləndirəcək həll yolları göstərməlidir. Yeni Türkiyəni təmsil edən bir Türk aydını ölkəsinin yalnız İslam dünyasının bir parçası deyil, eyni zamanda Türk dünyasının da bir parçası olduğunu unutmamalıdır. Bu anlamda Türkiyənin problemlərini İslam dünyasının deyil, ən azından başlanğıc olaraq Türk dünyasının problemləri olaraq görməli, daha sonra İslam dünyası çərçivəsində Türk-İslam xalqları və onların problemləriylə maraqlanmalıdır. Ancaq bir Türk aydını bunun etmək əvəzi-

təyi olsa da, faktiki olaraq bu gün onların arzulan gerçəkçi görünür. Bunu, zaman zaman bütün müsəlman xalqlarını incələyən Qərb institutları və onların alimləri də yaxşı bilirlər. Əslində son iki əsrə yaxındır ki, Avropada Qərb-Xristian dünyasına İslam dünyasının alternativliyi daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Ancaq Qərb-Xristian dünyasına alternativ olmaq üçün İslam dünyasına aid dövlətlərdən ya da millətlərdən biri avanqard rolunu oynamalıdır. Qərb də həm keçmiş tarixdən, həm də bugünkü vəziyyətdən nəticə çıxararaq İslam dünyasında avanqard, super güc olmaq bir dövlət-xalqın ortaya çıxmasına yol vermək istəmir. Biz bu kimi nümunələri bir qədər fərqli formada 150-100 il bundan öncə İslam dünyasına aid Osmanlının, Qacarların çöküşü və həmin çöküşdən sonra yeni yaranan dövlətlərin (Türkiyə, "İran", Suriya, İraq və b.) Qərb ideyalarına yoluxdurulmasında görmüşük.

hissələrindən maksimum istifadə etmək. Şübhəsiz, Qərbin "zəhərləmək" istədiyi həmin müsəlman dövlətləri arasında birinci yeri Türkiyə tutur.

Hesab edirik ki, bu gün Türkiyə Türk Dünyasının sözün həqiqi mənasında aparıcı dövləti olub dünyanın da super güclərindən biri olmaq istəyirsə, hədəfini dörd mərhələdən ibarət olaraq müəyyənləşdirməlidir: 1) Türkiyə daxilində islamlıq və türklük ideyaları dəqiqləşməli; 2) müsəlman və qeyri-müsəlman Türkcülüynə hesablanmış hədəflər müəyyənləşməli; 3) İslam dünyasındakı hədəflər bəirlənməli; 4) Dünyanın hansı simada super güclərindən biri olmaq istəyi konkretləşməli. Biz eyni sözləri Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Azərbaycan haqqında da deyə bilərik. Ancaq bu günün gerçəkliyi daha çox Türkiyənin üzərində dayanmağımızı ortaya qoyur. Təbii ki, bu günün Qazaxıstanı da sabah Orta Asiya

Ancaq bu gün Türkiyənin özünü müsəlman türklər olaraq təkbəşinə İslam dünyasının yenidən mərkəzi olmaqda çətinlik çəkir. Çünki Osmanlı qurulan Türkiyə Cümhuriyyətinin (1923) İslam dünyasının, Türk dünyasının belə öncülü olması məsələsində doğru yol xəritəsi cəza bilməmişdir, ya da belə bir yolu cızmağa imkan verməyən iç və xarici qüvvələr olmuşdur. Bu baxımdan təxminən son bir əsrdə Türkiyənin digər Türk-İslam xalqlarıyla istənilən münasibətləri qura bilməməsi təsadüfi deyildir. Osmanlı İslam dünyasından, Türkiyəni isə Türk dünyasından uzaqlaşdırılması üçün antitürk qüvvələr nə lazımdırsa etməyə çalışmışlar. Hələ, antitürk qüvvələr 1920-ci illərdə Türkiyə türklərinə yalnız Cümhuriyyət daxilində türkcülük və islamçılıqla məşğul ola biləcəklərini açıqca ifadə etmişlər. Bunun nəticəsi olaraq da Atatürklər, Ziya Gökalplər, Xəlidə Ədib Adıvarlar Turanlıq məfkurəsini Türkiyəçiliklə məhdudlaşdırmaq zorunda qalıblar. Xüsusilə, 1923-cü ildə yazdığı "Türkcülüynün əsasları" kitabında Ziya Gökalp Türkcülük (Türk Birliyi) və Turan ölküsünü yenidən dəyərləndirmişdir. Ziya Gökalp yazırdı ki, artıq Türkiyə üçün utopik türkcülük, turanlıq deyil, real olaraq Türkiyəçilik önəmlidir. Ona görə, Türkcülük-oğuzçuluq və Turanlıq isə bütün Türklərin gələcək idealları idi. 2 Əslində bütün bunların Gökalpın Türk birliyi, Turanlıq ideyasından vaz keçməsi kimi anlaşılması qətiyyətin doğru deyildir. Bütün ruhu və varlığıyla Turan ölküsünə bağlı olan Gökalp, Türkiyə Cümhuriyyətinin tək müstəqil bir dövlət olaraq mövcudluğuna naminə türkcülük fikirlərində bəzi dəyişikliklər etmişdir. Aşağı-yuxarı bu proses Türkiyənin dövlət siyasəti olaraq 20-ci əsrin sonlarına qədər davam etmiş, həttə, son zamanlara qədər Türkiyənin dövlət başçıları, bir çox bilginləri Türkiyəçilikdən qurtula bilməmişlər. Yalnız 1960-cı illərdən başlayaraq Alparslan Türkeş yenidən bütün türklər üçün keçərli olan Türk birliyini irəli sürmüşdür ki, onun bu Türk birliyi ideyası da Türk-İslam məfkurəsinə əsaslanmışdır. 3

1 Ələkbərlı Faiq. Turan sivilizasiyasına giriş: Turan məfkurəsi və Tannibilliq. Bakı, Xan neşriyyatı, 2017, s.457-458

2 Gökalp Ziya. Türkcülüynün Əsasları. Bakı, Maarif, 1991, s.38

3 Türkeş Alparslan. Bunalımdan çıxış yolu. İstanbul, "Emek Matbaacılık ve İlançılık", 1980, s.30-31